

A
MŰVELŐDÉS ESZMÉNYE
EGY XVII. SZÁZADBELI
UTÓPIÁBAN

IRTA
DR BALANYI GYÖRGY

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1933

A
MŰVELŐDÉS ESZMÉNYE
EGY XVII. SZÁZADBELI
UTÓPIÁBAN

IRTA
DR BALANYI GYÖRGY

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1933

CAMPANELLA Tamás a barokkba áthajló késői renaissance legérdekesebb alakjai közé tartozik. Filozófus, természetbölcse, asztrológus, történész, költő és forradalmár volt egy személyben. Színes, drámai fordulatokban gazdag életfolyása, mely az inkvizíció börtönéből pápák, szentek, államférfiak és fejedelmek barátságába emelte őt, csak fokozza egyéniségének varázsát. Kortársainak egy része magasabbrendű lényt látott benne és bámulattal hajolt meg sokoldalúsága, rengeteg tudása és lázas tennivágyása előtt.¹ Ő maga titánnak, prófétának, Mózesnek, Solonnal, Mohameddel, sőt Krisztussal egyenrangú törvényhozónak érezte magát, aki arra született, hogy a hatalom, bölcsesség és szeretet háromságának jegyében megszabadítsa az emberiséget három főbajtól: a zsarnokságtól, szofisztikától és képmutatástól, illetve ezek közös szülőanyjától, a tudatlanságtól.² Lényében csakugyan volt valami rendkívüli, ami magasan kortársai fölé emelte. Műveiben lépten-nyomon a lángész felvillanásaival és a jövő szemléletébe mélyedt prófétalélek vízióival találkozunk.

De azért Campanella még sem sorozható az igazi nagy emberek közé, mert sajátos lelki berendezésénél és vérmérsékleténél fogva állandóan szélsőségek közt vergődött s erényeit és hibáit egyaránt szertelenségig túlozta.³ Mint egy átmeneti korszak gyermeke, két világot hordott keblében s ezeket sehogyan sem tudta egyensúlyba, harmóniába hozni egymással. Így vallási téren a középkor és a kezdődő katolikus ellenhatás mélységes hite csatázott benne a renaissance-kor kételkedésével és immanens világszemléletével;

¹ Vir, qui omnia legerat, omnia meminerat, praevalidi ingenii, sed indomabilis — mondja róla egyik kortársa. — ² Weber K.: Staats- und Bildungsideale in den Utopien des 16. u. 17. Jahrh. Hist. Jahrbuch, 1931. 317. l. Ő maga egyik költeményében így jelöli meg hivatását:

Io naqui a debellar tre mali estremi
Tirannide, sofismi, ipocrisia:
Ond' or m'accorgo con quanta armonia
Possanza, senno, amor m'insegno Temi.
Questi principii son veri e supremi
Della scoperta gran filosofia,
Rimedio contra la trina bugia,
Sotto cui tu piangendo mondo, fremi.
Carestie, guerre, pesti, invidia, inganno,
Ingiustizia, lussuria, accidia, sdegno;
Tutti a que'tre gran mali sottostanno,
Che nel cieco amor proprio, figlio degno
D'ignoranza, radice e fomento hanno
Dunque a diveller l'ignoranza io vegno.

Opere di T. Campanella. Scelte da A. d'Ancona. I. k. 26. l. — ³ Weber i. h.

a filozófiában az ébredező természetbölcselethez való vonzódása mindjárt az első lépésnél összeütközésbe hozta őt rendje skolasztikus hagyományaival, a politikában pedig a gyűlölt macchiavellizmus vonta homályba magasan szárnyaló idealizmusát.¹

Még összeegyeztethetlenebb ellentéteket találunk nála tudományos téren. Míg ugyanis egyrészt minden igyekezetével a tudományok egész területének újjáértékelésén fáradt, — összegyűjtött műveinek jellemző módon az *Instauratio scientiarum* címet szánta² —, addig másrészt a legdurvább tudós babonáknak, alchimiának, mágiának és csillagjóslásnak hódolt és csodálatos elmeéről tanuskodó fejtegetéseit lépten-nyomon képtelen badarságokkal vegyítette. Ezért, mint egyénisége, művei is tele vannak kiegyenlíthetetlen ellenmondásokkal. Brucker Jakab, a XVIII. század neves bölcselettörténet-írója találóan mondja róla: «Campanellát nagyon nehéz összeegyeztetni magával, hogy másokról ne is szóljunk».³ Az ellenmondások legmélyebb okát az író származásában, vérmérsékletében és egyéni fejlődésében kell keresnünk.

I.

Campanella János Domonkos — a Tamás nevet csak szerzetbelépésekor vette fel — 1568 szept. 15-én született Calabria Stilo nevű helységében. Szülei egyszerű, írástudatlan emberek voltak, akik a becsületességen és mély valóságosságon kívül mást nem igen hagyhattak fiúkra. De ha szülői ház nem is, a szülőföld, a közelebbi és távolabbi környezet annál maradandóbb nyomokat hagyott a nagyraihivatott gyermek lelkében. Mert Calabria lelki arculat és atmoszféra tekintetében mindig különbözött egyéb olasz tartományoktól. A pythagoreusok titokzatos felekezete itt alakult meg és itt fejtette ki misztikus és aszketikus szálakkal dúsan átszőtt működését s a középkor legismertebb prófétája, Joachim fiorei apát, akinek jobb jövő várása oly hosszú időn át feszültségben tartotta a lelkeket, szintén itt hirdette új evangéliumát. Calabriában tehát általában nagyobb a fogékonyság a misztikum, a megfoghatatlan iránt, mint egyebütt. Itt a távol jövő kérdéseit feszegető chiliasta és eschatologikus tanítások mindig készséges meghallgatásra találhatnak.⁴

Szülőföldjének sajátos légköre korán megfogta Campanella lelkét és a misztikus jelensé

De a misztikum iránti érzékenység csak egyik vonása volt a fiatal Campanella egyéniségének. Egyéb tulajdonságai, nevezetesen heves délolasz temperamentuma és izmos tehetsége talán még nagyobb mértékben járultak hozzá jellegzetességének megadásához. Emlékező tehetségével már kis gyermekkorában feltűnést keltett: amit a templomban vagy iskolában hallott, azt szóról-szóra utána tudta mondani. Ötéves korától kezdve jóformán csak egy szenvedélye volt, a tanulás. Türelmetlenségében órák alatt szerette volna felfogni és megérteni azt, aminek elsajátítására másoknak évek kellettek. Ő mindent olvasni és mindent tudni akart. Költői ere is korán nyiladozott: tizenhárom éves korában már egészen tűrhető verseket írt.¹

A szegény stiloi varga természetesen örömmel szemlélte fia rendkívüli képességeinek kibontakozását és igen nagy reményeket fűzött hozzája. Már jóelőre terveket szőtt magában és minden módon az ügyvédi pálya felé igyekezett terelni fiának figyelmét. Campanella azonban egyetlen lépéssel halomra döntötte a jó öreg minden számítását: 1583-ban, alig tizenöt éves korában Szent Domonkos fiai közé szegődött. Mint dominikánus növendék San Giorgióban, Nicastroban és Cosenzában a megszokott keretek közt végezte tanulmányait. Eleinte nagy lelkesedéssel merült bele a skolasztikus teológia tanulmányozásába. Aquinói Szent Tamás kristálytisztá rendszere és merész theokráciája annyira imponált neki, hogy szinte sajnálta, hogy VII. Gergely és III. Ince pápák kora visszahozhatatlanul tovatűnt.² De lelkébe már az első hetek multán belopta magát a kételkedés és fölébresztette benne a kritikai bírálat szellemét. A tüzesvérű ifjú szerzetes maga akart végére járni minden problémának. Először csak tanárait árasztotta el nyugtalanító kérdéseinek özönével; majd amikor feleleteiket nem találta kielégítőknek, maga kezdett bűvárkodni. Aristoteles rengeteg latin, görög és arab kommentárjának átkutatása után Platon és a sztoikusok, Plinius és Galenus műveit kerfítette sorra. És minél jobban belemerült a problémába, annál világosabban állott előtte, hogy az igazság megismerésének egyetlen kritériuma a valósággal, a fogható világgal való megegyezés. Ennek a felismerésnek arányában csökkent szemében Aristotelesnek és

ben már úgy is rég eltávolodott az aristotelesi filozófiától, mohón szívta magába a cosenzai mester nyers szenzualizmusát és ezentúl ő is merőben immansens okokból, nevezetesen a hidegnek és melegnek állandó küzdelméből iparkodott megmagyarázni a világ jelenségeit. Első, nyomtatásban megjelent munkáját is ennek a felfogásnak kifejtésére és népszerűsítésére írta. Mikor ugyanis egy Marta nevű nápolyi egyetemi jogtanár hosszú, tíz évig tartó előkészület után *Propugnaculum Aristotelis* címen egy terjedelmes védőiratot tett közzé a hagyományos természetszemlélet igazolására, ő azonnal tollat ragadott és hét hónap megfeszített munkájával megírta *Philosophia sensibus demonstrata* c. művét, melyben nagy hévvel és leleményességgel igyekezett visszaverni a mestere ellen intézett támadást.¹

De a cosenzai időzés más tekintetben is mély nyomokat hagyott filozófusunk lelki fejlődésében; itt ismerkedett meg ugyanis azokkal a mágikus és kabbalisztikus tanokkal, melyek később olyan döntően hatottak élete folyamán alakulására. Életírói egybehangzó elbeszélése szerint egy alkalommal a véletlen egy Ábrahám nevű öreg zsidót vezetett eléje, aki járatos volt az összes titkos tudományokban; ő mindjárt első találkozáskor szóba ereszkedett az öreggel s fokról-fokra annyira felmelegedett iránta, hogy cellájába vitte és nyolc napon át magánál tartotta. Ennyi idő éppen elegendő volt ahhoz, hogy Ábrahám hozzáértő vezetése alatt elsajátítsa a mágia, kabbala és asztrológia minden titkát. Annyi bizonyos, hogy a találkozás után egészen más embernek mutatkozott, mint aminő előbb volt; mintha kicserélték volna. Nevezetesen ekkor támadt fel benne az a balhiedelem, hogy neki hatalma van a szellemek fölött és ettől kezdve hitte és hirdette, hogy ő nagy, világrengető dolgokra van hivatva.² Elüljárói, akik gyanus szemmel kezdték figyelni viselkedését, büntetésből a félreeső kis altomonte kolostorba helyezték át; ő azonban önkényesen eltávozott állomásáról és a zsidó Ábrahámmal együtt Nápolyba menekült.

A szenzualizmus után a kabbala és asztrológia olyan térre terelték Tamás testvér fejlődését, melyen szükségképpen összeütközésbe kellett jutnia az illetékes rendi és egyházi felsőbbiségekkel, melyek a diadalmasan kibontakozó katolikus ellenhatás korában kétszeres éberséggel vigyáztak a szigorú ortodoxia megőrzésére. Az inkvizíció már 1591-ben gyanuba fogta és a gonosz szellemekkel való összeköttetés címén börtönbe vettette őt. Egyelőre azonban sikerült tisztáznia magát az eretnokség vádja alól. Miután Rómában hosszabb időn át megfigyelés alatt tartották, 1592-ben megengedték neki, hogy Firenzébe távozhassék. Itt tartózkodásában minden befolyását latba vetette, hogy a pisai egyetemen tanszéket nyerjen. I. Ferdinánd toszkánai nagyhercegen meg is volt a hajlandóság kinevezésére, mivel azonban kedvezőtlen jelentéseket kapott róla, nem mert eleget tenni kérésének.³ Campanella ekkor csalódottan

Bolognába ment. Itt újabb baleset érte: összes írásait és könyveit, köztük *Physiologia iuxta propria principia* c. terjedelmes kéziratát ellopták tőle; csak később derült ki, hogy a generális választotta ezt a különös módot a gyanus iratoknak a szent officium elé juttatására.¹

Ilyen kellemetlen tapasztalat után filozófusunk jobbnak látta az egyházi államból velencei területre huzódni. Egyelőre Padovában, az arab averroista filozófia híres középpontjában állapodott meg és itt folytatta egyre szélesebb körre tárguló munkásságát; az elveszett *Physiologia* pótlására újat írt, Chioco András veronai orvos ellenében védelmére kelt Telesionak s külön szakmunkát szentelt az erek, ütőerek és idegek működésének. Újra megpróbálkozott az egyetemi tanársággal is; ezúttal a padovai egyetem metafizikai tanszéke forgott szóban, de a dologból megint nem lett semmi. Egyéb elfoglaltság hiányában szívesen vállalta tehát néhány velencei nemes ifjú tanítását és kedvökért új retorikai kézikönyvet szerkesztett.² De nyugalma most sem tartott sokáig. Az inkvizíció a generális személyének állítólagos megsértése címén 1593-ban ismét elfogatta őt. És alig hogy sikerült valamennyire kitisztázni magát az ügyből, máris újabb összeütközése támadt a szent officiummal. Ez alkalommal három súlyos vádat emeltek ellene: nevezetesen, hogy *De sensitiva rerum facultate* c. művében az egyházétől eltérő tanokat hirdetett, hogy egy Krisztustagadót elmulasztott feljelenteni s végül, hogy ő tette közzé a *De tribus impostoribus* c. hirhedt Krisztusgyalázó könyvet.³

A vádak tehát igen súlyosak voltak s kivizsgálásuk hosszabb időt vett igénybe. Tamás testvér nem nézte tétlenül a viharfelhők gyülekezését. Hogy bírját jobb véleményre hangolja maga iránt, olyan művek írásába fogott, melyek eddigi, túlnyomóan ismeretelméleti munkásságával semmi kapcsolatban nem állottak és szenzualista természetbölcseletről egyik napról a másikra avatott egyházpolitikussá és állambölcseletré vedlett át. Hirtelen jött pálfordulásának első termékei a hagyományos hierokrácia szellemében tartott *De monarchia Christianorum* és *De regimine Ecclesiae* c. röpiratok voltak, melyek közül az elsőben a kereszténység terjedésének, hanyatlásának és megújulásának általános okait, illetve eszközeit ismertette, a másodikban pedig azt bizonyította, hogy a pápának jogában áll a világi fejedelmek ellenére is, tisztán egyházi eszközökkel érvényt szerezni az egy akol és egy páztor elvének.⁴ A kísérlet teljes sikerrel járt: a szent officium magas pártfogói közbenjárására harmadízben is elvetette a nyugtalan vérű testvér ellen emelt vádakát.⁵

Campanella ekkor a Szent Domonkos által alapított római S. Sabina-kolostorba vonult és itt írta többek közt az olasz fejedelmekhez intézett felszólítását (*Discorsi politici ai principi d'Italia*), mely sok tekintetben már a *Monarchia Hispanica*, sőt a *Civitas Solis* úttörőjének tekinthető. A pápa fősége alatt, spanyol fegyverekkel megteremtendő katolikus világhatalom képét rajzolta meg benne eleven politikai érzékkel és nagy meggyőző erővel

¹ Kvacsala i. m. 10. l. Dermenghem E.: Thomas Morus et les utopistes de la renaissance. Paris, 1927. 265. s. k. l. — ² Mindezt ő maga beszéli el 1638-ban kelt visszatekintésében. d'Ancona i. m. LXXXI. s. kk. ll. — ³ Kvacsala i. m. 11. Sigwart i. m. 136. l. Dermenghem i. m. 266. l. — ⁴ d'Ancona i. h. LXXXII. s. k. l. — ⁵ Kvacsala i. m. 12. l.

a törökök és eretnekek elleni összefogásra buzdította honfitársait.¹ Rómából később, valószínűleg 1597 őszén a maga jószántából Nápolyba, majd innét szülőfalujába, Stiloba távozott. Odahaza külső látszatra a lehető legnyugodtabb és legharmonikusabb életet élte: tanult, tanított és mindenekfölött írt. Sokoldalúságára jellemző, hogy egyebek közt egy, saját szavai szerint «nem megvetendő» tragédiát is írt, melynek tárgyát Stuart Máriának, a vértanu skót királynénak életéből merítette.²

Nyugalma azonban csak látszólagos volt; a sima víztükör alatt titokzatos erők forrongtak. A vége felé siető század keserves politikai és vallási vajúdásai a nagy tervek lázában égő filozófus lelkében egészen különös jelentőséget és színezetet nyertek. Hallucinációs és vizionárius természete és nagyrahipatottságának a kabbalából és mágiából táplálkozó tudata lassankint a magasabbrendűség és a megváltói hivatottság érzését keltették fel benne. Komolyan kezdte hinni, hogy az emberiséget gyötrő ellentétek feloldására és egy szebb, boldogabb világ megteremtésére ő van hivatva. Az asztrológiába vetett vakhite szintén cselekvésre sarkallta, mert a csillagok állásából nagy változások közeledését, sőt küszöbönállását olvasta ki. Különösen a misztikus 1600. esztendő közeledése élesztette nagy mértékben nyugtalan tettvágyát, mivel a két sorsdöntő szent szám, a 7 és 9 együtteséből arra következtetett, hogy a századforduló minden eddiginél nagyobb változást fog az emberiségre deríteni.³ Úgy érezte, hogy vétkeznek önmaga és küldetése ellen, ha ölbetett kezekkel nézne a gyors iramban közeledő világfordulás elé. Láttá, hogy a spanyol monarchiától intései és figyelmeztetései ellenére semmit sem várhat; elhatározta tehát, hogy maga áll a dolgok készülő új rendjének élére és nevének megfelelően ő lesz a közeledő vést hirdető harangszó.⁴ Így, ilyen lélektani adottságok következményeként lett a nyugalmas kolostor lakójából forradalmár és összeesküvő. Tamás testvér elérendő cél gyanánt annak az eszményi állami és társadalmi rendnek megteremtését tűzte maga elé, melynek képét csak évekkel később rajzolta ugyan meg a Civitas Solis-ban, de melynek alkotó elemei mint konkrét és megvalósítandó feladatok már ekkor világosan állottak előtte.⁵

Működését prédikálással kezdte; beszédeiben megdöbbenő színekkel vetítette hallgatói lelki szeme elé a közelgő világvég képét. Ezzel kapcsolatban sűrűn kitért a létező bajok ostromozására és orvosszereik keresésére. A bírálatban ép oly radikálisnak és szertelennek mutatta magát, mint előbb a filozofálásban. A hagyományosan rossz spanyol kormányzat, mely csak zsarolta, fosztogatta a népet anélkül, hogy a legelemibb szociális követelések kielégítésére gondolt volna, egyébként is bő anyagot szolgáltatott neki az izgatásra.⁶ De Tamás testvér nem elégedett meg a politikai viszonyok kritizálásával,

¹ d'Ancona id. kiad. II. k. 41. s. kk. II. — ² d'Ancona i. h. LXXXIV. I. — ³ Doren i. h. 251. I. — ⁴ Maga mondja nevérol:

... canto un occulto metro
Che nel secreto orecchio alle persone
La campanella mia fa che risone.

⁵ Doren i. h. 252. I. — ⁶ Gothein E.: Th. Campanella. Ein Dichterphilosoph d. ital. Renaissance. Zeitschrift f. Kulturgeschichte, 1894. 59. s. k. I. Sigwart i. m. 137. I. Croce i. h. 228. s. kk. II.

hanem a társadalmi, vallási és erkölcsi kérdéseket is bírálata körébe vonta. És ezen a téren nem kevésbé radikálisnak bizonyult. A származásában, környezetében és vérmérsékletében rejlő adottságok mind inkább a demagógia felé hajtották őt és igen gyakran olyan állításokra ragadták, melyek sem a katolikus ortodoxiával, sem a keresztény erkölccstannal nem voltak összeegyeztethetők.¹ Hallgatója persze akadt bőven. Hiszen minden megvolt benne, ami egy népszónokban megkívántatik. Érdekes külseje: hatalmas szálfatermete, különös, mint egy kortársa mondja, «hét egyenlőtlen részre osztott» koponyája, parázsló szeme és hollőfekete, göndör haja csak fokozta viharos ékesszólásának varázsát.² Különösen az alsóbb néprétegek: szegény napszamosok, bérlők, iparosok, útonállók és rablók csoportosultak köréje nagy bizalommal. De akadtak előkelőbb követői is; ilyenek voltak pl. az általa összebékített Constestabile és Rinaldi-családok tagjai.

A mozgalom eleinte csak nagy általánosságban mozgott; több volt benne a misztikum és fantasztikum, mint a tényleg megvalósítható pozitívum. Később azonban egyre határozottabban spanyolelles jelleget öltött. Hiszen a legmegrögzöttebb álmódóznak is látnia kellett, hogy a tervezett földi paradicsom megvalósításáról szó sem lehet mindaddig, míg a spanyol uralom fennáll. Ezzel egyidejűleg felmerült a törökkel való szövethkezés gondolata is. A terv kivitelét nagy mértékben megkönnyítette az a körülmény, hogy Campanella szentül hitte és követőivel is el tudta hitetni, hogy a török birodalom szétesése és a törökség egy részének megtérése közvetlenül küszöbön áll.³ Ebben a biztos tudatban megbízta Rinaldi Móricot, az összeesküvés világi fejét, hogy nevében lépjen érintkezésbe az olasz partok előtt cirkáló török flotta parancsnokával, a messinai renegát Cicala pasával és próbálja őt megnyerni a mozgalom támogatására. A pasa természetesen örömet kapott a jó alkalmon és megígérte, hogy 1599 szept. 10-én, a fölkelés napján flottájával a calabriai partok elé jön és minden tőle telhetőt megtesz a fölkelők vállalkozásának megkönnyítésére. Az összeesküvők terve az volt, hogy szept. 10-én kitörnek a hegyekből, minden ellenszegülő spanyolt leszúrnak és így kezökre kerítik a hatalmat. Szept. 3-án utolsó közös lakomára jöttek össze, még egyszer alaposan megbeszélték a részleteket és kölcsönösen férfias kitartásra buzdították egymást. A spanyol hatóságok azonban az utolsó pillanatban nyomára jöttek a készül felkelésnek és még csirájában elfojtották azt. Cicala pasa a megbeszélrt időben megjelent ugyan a calabriai partok előtt, de mivel a fölkelőknek se hírért, se hamvát nem találta, gyorsan eltávozott anélkül, hogy a partraszállást megkísérelte volna.⁴

A szálnalmas kudarcot véres megtorlás követte. Az összeesküvők legtöbbje fölött ott a helyszínen, Calabrióában ítélkeztek; Tamás testvért ellenben a nápolyi Castel nuovoba szállították és ott nov. 8-án egy vegyes, pápai és királyi bíróság elé állították. Az eljárás lázadás és felségsértés címén folyt

¹ Kvacala i. m. 17 s. kk. II. — ² Wessely i. h. X. I. — ³ Doren i. h. 253. I. j. — ⁴ Az összeesküvés történetét részletesen megírta Amabile L.: Fra Tommaso Campanella, la sua congiura, i suoi processi e la sua pazzia. I—III. k. Nápoly, 1882. Újabb fontos adalékokat közöltek hozzája Rinieri J.: Clemente VIII. e Sinan Bassa Cicala, Róma, 1898. és Kvacala J.: Th. Campanella und Ferdinand II. Sitzungsberichte d. philos.-hist. Klasse d. kaiserl. Akademie d. Wissenschaften, 159. k. 1908.

ellene. Mielőtt azonban ítélethozatalra került volna a sor, közbelépett az inkvizíció és eretnekség címén a nápolyi pápai követ ítélőszéke elé állította őt. A vizsgálatot nagyon megnehezítette az a körülmény, hogy Campanella a nagy szellemi megerőltetés vagy talán inkább a kínzások következtében megőrült ; de az is lehet, hogy csak színlelte az őrületet. Ennek ellenére ismételtén kínpadra vonták ; egyszer pl. 36 órán át függve hagyták úgy, hogy erei megnyíltak és több mint tíz font vére elfolyt. De ezt a rettenetes kínt is túlélte. Végre 1603 elején meghozták ellene az ítéletet : mint eretneket életfogytiglani fogsággal sujtották. A felségsértési pörben ellenben soha sem került ítélezésre a dolog, mert az inkvizíció a maga foglyának tekintette Tamás testvérét és vonakodott őt a világi hatóságnak kiszolgáltatni. És ez volt a szerencséje, mert ellenkező esetben ő sem kerülte volna el a halálbüntetést, mely kevésbé kompromittált társait érte.¹

De ha életét meg is mentette az inkvizíció, Tamás testvér sorsa egy cseppet sem volt irígylésreméltó. Különösen az első időben módfelett keményen bántak vele, börtönből-börtönbe hurcolták s időnként olyan sötét és levegőtlen cellákba zárták, melyek mélyen a tenger tükre alatt feküdtek. De még talán ennél is nagyobb büntetés volt számára, hogy egy darabig minden könyvet és írószert eltiltottak tőle.² Később azonban az egyházi hatóságok közbelépésére lényegesen enyhült sorsa ; megengedték neki, hogy szabadon dolgozhassék, ismerőseivel, barátaival levelezhessen és látogatókat fogadhasson. Ő sietett is élni a jó alkalommal és újból nagy erővel vetette rá magát a szellemi munkára. Művei közül egyik-másik németországi barátai, főleg Schoppe Gáspár és a luteránus Adami Tóbiás közvetítésével nyomtatásban is megjelent és általános részvétet gerjesztett sorsa iránt. Német részről a Fuggerek egész befolyásukat latba vetették szabadon bocsátása érdekében. Erre azonban egyelőre nem került sor. Sőt kicsibe mult, hogy 1619-ben Ossuna herceg nápolyi alkirály bukása alkalmával újabb felségsértési pört nem akasztottak a nyakába. Végre maga VIII. Orbán pápa lépett közbe érdekében és ismételt sürgetésével keresztülvitte, hogy Alba herceg alkirály 1626 május 15-én végleg felmentette őt a felségárulás vádja alól és közel 27 esztendeig tartó raboskodás után megengedte neki, hogy Rómába távozzék.³

Rómában a látszat megóvásáért egyideig még mint az inkvizíció foglyát kezelték őt, de egyébként teljes mozgási szabadságot biztosítottak neki. Maga a pápa a legmesszebbmenő jóindulatot tanúsította iránta ; rendszereken segélyezte, műveit feloldotta a tilalom alól és megengedte kinyomatásukat. A kor kiváló szellemei közül sokan szintén összeköttetésbe, sőt személyes érintkezésbe léptek vele. Elég e tekintetben Galilei, a francia Gassendi és I. Jakab angol király példájára utalnunk, akik hosszabb-rövidebb ideig rendszeres levelezést folytattak vele. De ugyanígy említhetjük a piarista rend alapítóját, Kalazanci Szent Józsefet is, aki szintén bizalmára és barátságára méltatta a hányatott sorsú dominikánus szerzetest.⁴

Érthető, hogy ez a kedvező helyzet ismét újabb virágzásra zendítette

¹ Sigwart i. m. 139. s. kk. II. — ² Morus Tamás, Utopia. Ford. Kelen Ferenc. Budapest, 1910. 163. l. — ³ Részletesen l. Amabile i. m. — ⁴ Pastor L. : Geschichte der Päpste. XIII. k. 2. r. Freiburg i. Br. 1929. 891. l. 3.

Tamás testvér irodalmi munkásságát. Jóllehet, már hatvan körül járt, mégis olyan frissességgel és munkakedvvel ontotta tollából a legkülönbözőbb tárgyú és terjedelmű értekezéseket, mint valamikor a pályakezdés ihlettel és idealizmussal teljes napjaiban. Nyugodt és harmónikus életét csak egy körülmény zavarta: a spanyolok áskálódása. Mert a spanyol kormány sohasem tudta megbocsátani neki a calabriai összeesküvést és az Örökvárosban senki szünt meg tört háyni neki. Utoljára annyira elmérgesedett a helyzet, hogy maga a pápa is menekülést tanácsolt. Tamás testvér ekkor Noailles herceg, francia követ oltalma alá helyezkedett és az ő segítségével 1634-ben ferencrendi öltönyben Franciaországba menekült. Dec. 1-én érkezett Párisba. Itt híre és tekintélye csakhamar kiváltságos helyzetbe juttatta. Többek közt a mindenható Richelieu herceg is bizalmába fogadta őt, politikai kérdésekben ismételten kikérte tanácsát, sőt az udvarba is bevezette őt. Állandó lakóhelyül a híres Szent Jakab kolostort választotta; itt szövögette utolsó tudományos és politikai terveit; itt érte utól a halál is 1639 május 21-én. A sors úgy akarta, hogy a nagy összeesküvő ugyanabban a kolostorban húnyja le szemét és találjon örök nyugalmat, melyet másfél századdal később hasonlíthatatlanul merészebb és radikálisabb összeesküvők, a jakobinusok tettek hirhedtté.¹

II.

Campanella nemcsak nyugtalan tettvágyában, hanem írói tevékenységében is tipikus képviselője volt a renaissance embereszményének, az *uomo universale*-nak. Az az olthatatlan tudásvágy, mely már gyermekkorában a legellentétesebb problémák kutatására sarkalta őt, férfi- és öregkorában is hű kísérője maradt. Mindig inkább prófétának, mint írónak érezte magát és ennek megfelelően tekintetét állandóan a tudomány egész területén pihentette. Metafizikai és természetbölcseleti, teológiai és egyházpolitikai kérdésekkel ép oly szívesen foglalkozott, mint orvosi vagy irodalmi tárgyakkal; az asztronómia és asztrológia kérdéseiben nem kevésbé otthonos volt, mint a gyakorlati politika útvesztőiben. Sokoldalúságára jellemző, hogy külön értekezést írt Hollandia megigázásáról (*De Belgio subigendo*) és a kellemes és hasznos hajtó adófizetés módjáról. (*De exigendis tributis cum populorum gaudio et lucro regis*). Sokoldalúságánál csak termékenysége volt nagyobb. Hiszen csak reánk maradt és részben nyomtatásban is megjelent munkáinak száma nyolcvannolcra rúg.²

Ennek a roppant terjedelmű irodalmi munkásságnak, ha talán tudományos tekintetben nem is legértékesebb, mindenesetre legkiemelkedőbb és legismertebb alkotása a *Civitas Solis*, a legmerészebb elgondolás, melyet emberi agy a szebb és boldogabb társadalom képéről valaha kiszótt magából. A *Napállam* hű tükre a calabriai költő-próféta sokrétű egyéniségének és mintegy sűrített kivonata százfelé ágazó reformatori törekvéseinek. A dúsképzeletű költő épúgy szóhoz jut benne, mint a merészen újtó metafizikus és a radikális társadalombölcselet, a messze jövőbe tekintő kultúrpolitikus épúgy, mint a gyakorlati államférfi, vagy a kora babonáitól szabadulni nem tudó

¹ Sigwart i. m. 146. l. — ² Campanella egész működéséről jó áttekintést és méltatást nyújt Kvacsala i. m.

asztrológus. Valóban, a világirodalomban alig találunk még egy munkát, mely ennyire magán viselné szerzője egyéniségének és korának bélyegét, másrészt meg sok tekintetben oly élesen szemben állana kora törekvéseivel és irányjaival.

A Civitas Solis alapjában költemény, mely azonban inkább a helyzet kényszerűségéből, mint a pillanat ihletéből fakadt. Tamás testvérnek ugyanis a calabriai összeesküvés siralmas kudarca után nagyon is érdekében állott, hogy az ellene eljáró spanyol és egyházi hatóságok előtt valami módon igazolja jóhiszeműségét és tisztaszándékúságát. Ezért mindjárt fogsága kezdetén megírta vagy legalább befejezte legnagyobb politikai művét, a *Monarchia Hispanica*-t annak igazolására, hogy az eljövendő világhatalom külső kereteinek megteremtésére egyedül a spanyol monarchia hivatott.¹ Majd nyomban utána, valószínűleg 1602-ben a Civitas-t kerítette sorra s ebben mintegy a Monarchia kiegészítéseként a katolikus egyház benső reformjának és a spanyol világbirodalmat is magában foglaló lelki világhatalomnak képét festette meg államregény, tehát megvalósításra váró program formájában. Munkáját eredetileg olasz nyelven írta (*Città del Sole*);² később azonban többszörösen átdolgozta és egyúttal latinra fordította. Első kiadását a már említett Adami Tóbiás rendezte sajtó alá 1623-ban a *Realis philosophiae epilogisticae partes quatuor* c. gyűjteményes kiadás függelékeként.³ A történeti igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az olasz eredeti címe sokkal határozottabban kidomborította a munka apologetikus célzatát; az alcímben ugyanis az egyházi életnek Szent Katalin és Szent Brigitta kijelentései értelmében történő megreformálást helyezte kilátásba. Ezzel szemben a latin kiadás alcíme mindössze ennyit mond: A filozófiai köztársaság eszméje. Az óvatosság annyiban mindenestre helyénvalónak bizonyult, hogy az egyházi hatóságok a két szentre való hivatkozás miatt bizonyos elnézéssel kezelték a Civitas-t. Legalább nincs róla tudomásunk, hogy szerzőjének valaha bántódása lett volna miatta.⁴

A Civitas Solis végső kicsengése Tamás testvér állam- és társadalombölcséleti elmélkedéseinek és egyben plasztikus képe annak a magasabbrendű társadalomnak, melynek eljövételében ő élete végéig rendületlenül hitt s melynek siettetéséért sohasem szünt meg küzdeni. A kép megfestésénél használt színeket részben önmagából, részben irodalmi mintaképeiből, részben pedig az évezredekre visszanyúló szocialista-kommunista hagyományokból merítette. Irodalmi mintaképei közül Platon Államát és Morus Tamás Utopiáját ismételtelen idézi.⁵ De e két klasszikus államregényen kívül jól ismeri az

¹ A *Monarchia Hispanica* Campanella egyik barátjának, Besolo Kristóf tübingeni egyetemi tanárnak fordításában először, 1620-ban németül jelent meg. A latin szöveg csak 1640-ben, az olasz pedig d'Ancona i. kiad. II. k. 77—229. ll. 1854-ben látott napvilágot. Tartalmi ismertetését I. Sigwart i. m. 169. s kk. II. Gothein i. h. 82. s kk. II. Kvacala i. m. 25. s kk. II. —

² Az olasz szöveget először Solmi E. adta ki: *La città del Sole di T. C. edita per la prima volta nel testo originale cimen*, Modena, 1904. A korábbi olasz kiadások mind a latin szöveg fordításai voltak. — ³ Második kiadása 1637-ben, a harmadik 1643-ban jelent meg; mi ezt idézzük. Fordításai közül jelentősebbek: Villegardelle (1840) és Rosset (1844) francia, Tröbst (1860) és Wessely (1900) német és Morley angol fordítása (1885). Magyar fordítása még nincs, de Medveczky Fr. Társadalmi elméletek és eszmények, Budapest, 1887. 160—193. ll., bő ismertetést és méltatást nyújt róla. — ⁴ Kvacala i. m. 33. l. — ⁵ *Questioni sull'ottima repubblica d'Ancona* i. m. 288. l.

ókor jelentősebb államalkotóinak és törvényszerzőinek működését is és nem minden önérték nélkül hivatkozik rá, hogy a Napállamban sikerült Minos, Lykurgos, Solon, Charondas,¹ Romulus és mások államberendezésének minden hibáját és fogyatkozását kiküszöbölnie.² Az antik kommunizmus és szocializmus érdemes történetírójának, Pöhlmann Róbertnek állítása azonban, mintha Tamás testvér művének címét és alapeszméjét, sőt számos részletét is Jambulos görög írónak Diodoros történeti művében kivonatolva reánk maradt útleírásából merítette volna, messze túlló a célon.³ Amit e részben bizonyítékul felhoz, az vagy csak külsőség, vagy pedig egyoldalú és erőszakolt beállítás.⁴

Az ihlető irodalmi minták második, nem kevésbé fontos csoportját alkotják a Szentírás és az egyházi írók művei. Tamás testvér ezen a téren is bámulatos olvasottsággal rendelkezett. Bizonyosság erre a sok bibliai kép és prófétai reminiscencia s még inkább a tömörkedő idézet, melyet állításainak igazolására a legkülönbözőbb írók legeldugottabb munkáiból felhoz. Különösen tanulságos e tekintetben a Napállam ellen támasztható ellenvetések megcáfolására szánt *Questioni sull'ottima repubblica* c. műve, mely valósággal hemzseg a hivatkozásoktól és idézetektől.⁵

Az irodalmi minták mellett bőven merített Tamás testvér azokból a kommunista és szocialista hagyományokból is, melyeknek elővillanásaival egyháztörténeti tanulmányai során is lépten-nyomon alkalma volt találkozni. Különösen a jeruzsálemi és alexandriai őskeresztény közösségeknek Szent Lukács és Szent Kelemen, illetve Philo és Szent Jeromos előadásából kibontakozó képe ragadta meg nagy erővel képzeletét.⁶ A papi rendnek egészen I. Orbán pápa (220—230), sőt Szent Ágoston koráig feltételezett közös élete, valamint a szerzetesrendek példája szintén erősen hatott rája.⁷ Külön ki kell emelnünk nagy földijének, Joachim fiorei apátnak reformatori tevékenységét, mely egy szebb és boldogabb világ ígézetével ejtette meg.⁸ De minden bizonynyal itt kell keresnünk annak a mély rokonszenvnek gyökerét is, mellyel a Napállam írója az apostoli szegénység ihletett prófétája, Assisi Szent Ferenc iránt viseltetett. Elég e tekintetben azokra a szép és megleghangú sorokra hivatkoznunk, melyekkel egyik szonettjében a *poverello* emlékének áldoz.⁹

De bármily sok és változatos színt talált Tamás testvér irodalmi mintaképeinél és történeti tanulmányaiban, legtöbbet mégis önmagából merített.

¹ Nagygörögországi, catanai törvényszerző a Kr. e. VI. században. — ² E finalmente tutti i difetti che si sono notati nelle repubbliche di Minosse, di Licurgo, di Solone, di Charonda, di Romolo, di Platone, di Aristotile e di altri autori, nella nostra repubblica, a chi ben vi guarda, non si trovano. U. o. 290. l. — ³ Geschichte des antiken Communismus und Socialismus. Bd. II. München, 1901. 70. s. kk. II. Jambulosra l. Pauly-Wissowa: Realencyclopädie d. classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. IX. I. Stuttgart, 1914. 681. s. kk. II. — ⁴ Kvaszala i. m. 33. s. k. I. — ⁵ d'Ancona i. m. II. k. 287. s. kk. II. — ⁶ U. o. 290. s. k. I. — ⁷ Tale fu la vita del clero fino ad Urbano I. ed anche sotto S. Agostino; e tale ora è la vita dei monaci, che S. Grisostomo desidera, come possibile, introdotta in tutta la città di Constantinopoli, e che io spero doversi in futuro realizzare dopo la ruina dell'anticristo, come ne'miei profetali. U. o. 291. l. — ⁸ Croce i. h. 237. l. —

⁹ Buon Francesco, che i pesci anche e gli uccelli
Fratelli appelli (oh beato chi ciò intende!)
Nè ti fur. come a noi. schifi e rubelli.

d'Ancona i. m. I. k. 28. l.

Hiszen a Civitas Solis nem csupán számos munkáinak egyike, hanem egyben filozófiai felfogásának, azaz világnézetének végső kiteljesedése éppen úgy, mint a Politika végső kicsengése a platoni társadalombölcseletnek.¹ Megértéséhez tehát a kulcsot nem idegen írók műveiben, hanem elsősorban magának az írónak lelkében kell keresnünk. És itt nem nehéz eligazodnunk. Csak Tamás testvér egyéniségének két ellentétes alkotó elemére: szélsőséges racionalizmusára és mágiába, kabbalába, asztrológiába vesző miszticizmusára kell gondolnunk és azonnal előttünk állanak a források, melyekből a Civitas Solis a maga egészében kihajtott s melyekből kiáltó ellenmondásai fakadtak.²

A Civitas már alap gondolatában és kiindulásában magán viseli kora és szerzője racionalista gondolkodásának bélyegét: Tamás testvér minden történeti előzmény és adottság kirekesztésével, tisztán az ész segítségével konstruálta meg az eszményi állam képét.³ Ebből önként következett, hogy mintaállamának külső és belső berendezését is szigorúan a racionalizmus követeléseire igazította. Előadása szerint ugyanis az állam középpontjául és névadójául szolgáló Napváros egy szeliden emelkedő domboldalon hét egymást követő koncentrikus körben épült. A körök mindegyike külön-külön meg van erősítve hatalmas bástyákkal, tornyokkal, árkokkal és lövegállásokkal úgy, hogy ha valaki az egész várost el akarná foglalni, annak hétszer kellene megostromolnia. A falakhoz hatalmas árkádos paloták támaszkodnak, melyeknek oszlopokon és boltíveken nyugvó lapos tetőzetéről nagyszerű kilátás nyílik a környékre. A várost a négy fővilágtáj irányában négy széles sugárút szeli át. Az utak keresztezésében, a dombtetőn kellős közepén egy roppant arányú templom emelkedik. A templom belülről egészen egyszerű és minden dísz nélküli; csupán közepén áll egy magános oltár, rajta két glóbuszal, melyek közül az egyik az égboltot, a másik pedig a földgömböt ábrázolja. Az előbbi a hatodrendűig valamennyi csillagot név szerint feltünteti, sőt rövid versekben tájékoztat a földi életre gyakorolt hatásukról is. Ezenfelül a mennyezetről hét aranyos öröklámpa lóg le, melyek a hét bolygó után vannak elnevezve.⁴

Ehhez a minden ízében racionalista berendezkedéshez igazodik a Napállam kormányzata is, melyet röviden a szellemi arisztokrácia abszolutizmusának jellemezhetünk. Az állam élén ugyanis a legbölcsebb és legtanultabb polgár, a *Hoh*, mi kifejezésünk szerint a *Metafizikus* áll. A Metafizikus fejedelem és főpap egy személyben; hatalma az államélet minden ágazatára kiterjed s végső fokon minden anyagi és szellemi ügy az ő kezében fut össze. Hivatalának gyakorlásában három főtisztviselő áll mellette; ezek közül a *Pon* (= *Potestas*) a hadügyeket, a *Sin* (= *Sapientia*) a kulturális ügyeket, a *Mor* (= *Amor*) pedig a népjóléti ügyeket (élelmezés, ruházkodás, egészségügy, fajfenntartás) intézi.⁵ A triumvirek azonban nem pusztán szakminiszterek, hanem egyúttal a nevökben kifejezett erények legtokéletesebb megtestesítői és mint ilyenek, mindenki másnál alkalmasabbak a világon található bajok három főokának, a zsarnokságnak, szofisztikának és hízélgés-

¹ Weber i. m. 318. l. — ² Doren i. h. 252. l. — ³ Weber i. h. 319 — ⁴ Civitas Solis. Ultrajecti, 1643. 4. s. kk. II. — ⁵ U. o. 9. s. kk. II.

nek leküzdésére.¹ Hasonlóan az alattuk álló alsóbbrendű tisztviselők is mind-megannyi megtestesítői és névhordozói egy-egy kiemelkedő erőnek.

Tamás testvér azonban jól tudta, hogy az államélet külső kereteinek racionalizálása csak az egész élet racionalizálása, vagyis a közösség érdekeinek mindenáron való érvényesítése árán vihető keresztül. Hiszen lehetetlen volt nem látnia, hogy a fennálló társadalmi rendben az önzés, az egyéni érdekek hajhászása gördíti a legtöbb akadályt a közjó érvényesülése elé.² Ezért lényének egész radikálizmusával a renaissance imádott hálványa, az *individualizmus* ellen fordult, kiméretlen kézzel izzé-porrá zúzta azt s helyébe a legtágabb értelemben vett *kollektivizmust* állította. Mivel látta, hogy az önszeretet végső fokon a magántulajdonban, finomabb formában pedig a családban bírja legmélyebb gyökereit, rendszerében nemcsak az egyéni vagyont vetette el, hanem a családi élet kereteit is szétrombolta. Az ő mintaállamának lakói nem ismerik sem a vagyont, sem az igazi értelemben vett családot, sem az otthon fogalmát és így lényök egészen belevesz a közösség szolgálatába. A Napállam polgárai nem ismernek más célt, mint az összesség nagy érdekeinek hiánytalan elérését. Szemökben a legfőbb erő az *amor communitatis*, vagyis a közösség céljaiért való feltétlen lelkesedés³ és a legnagyobb bűn az egyéni érdekeknek és szempontoknak bármilyen formában való érvényesítése.

Természetes, hogy ez a radikális kollektivizmus, az *amor communitatis*-nak ez a mindenek fölé helyezése erősen rányomta bélyegét a Napállam művelődési eszményeire és egész kulturális berendezkedésére is. Különösen áll ez a nevelésre, melynek egyetlen célja a köz szolgálatára alkalmas és az összesség érdekeiért élő-haló polgárok képzése. A Napállamban a nevelés a szó legigazibb értelmében *politicum*: egyetlen célja és egyben alanya az állam. Az állami érdek hangsúlyozottsága mellett másik jellegzetes vonása a Civitas Solis pedagógiájának a szigorú következetességgel keresztül vitt racionalizmus; célja, hogy minél kevesebb erőfeszítéssel és minél rövidebb idő alatt minél nagyobb eredményt érjen el. Ezért alsó fokon a játszva tanulás, felsőbb fokon pedig a szemléltető oktatás elvét helyezi előtérbe.

A tanítás nagyon korán, már a második életév betöltése után kezdetét veszi. E célból a gyermekeket, külön a fiúkat és külön a lányokat, kisebb csoportokba osztják és a csoportok élére hozzáértő és tapasztalt öreg embere-

¹ Weber i. h. 319. l. — ² Contro il proprio amore c. szonettjében így énekel

Credulo il proprio amore fe'l'uom pensare
Non aver gli elementi nè le stelle
(Benchè fusser di noi più forti e belle)
Senso ed amor, ma sol per noi girare
Poi tutte genti barbare ed ignare,
Fuor che la nostra, e Dio non mirar quelle,
Poi il restringemmo a que di nostre celle;
Se solo al fin ognun venne ad amare.
E per non travagliarsi il saper schiva;
Poi visto il mondo a'suo voti diverso,
Nega la provvidenza, o che Dio viva.
Qui stima senno l'astuzie: e perverso,
Per dominar fa nuovi Dei: poi arriva
A predicarsi autor dell'universo.

d'Ancona i. m. I. 27. l. — ³ Civitas Solis 17. l.

ket állítanak. Az egyes csoportok tagjai aztán részint az idősebbekkel való társalgás és játék közben, részint a falakon látható képek szemlélése révén könnyűszerrel, szinte játszva elsajátítják az abc-t és a szükséges nyelvi ismereteket. Ezzel párhuzamosan körülvezetik őket a különböző műhelyekben, hogy így alkalmat adjanak nekik kézi ügyességek fejlesztésére és az egyes mesterségek iránt esetleg bennök szunnyadó hajlam felébresztésére és öntudatosára érelésére.¹

Az öntudatlan tanulás a hetedik életévig tart. Ekkor megkezdődik a rendszeres tanulás, melyet már a Sin és alárendelt magisztrátusai, nevezetesen az Asztrológus, Kozmografus, Aritmetikus, Geométer, Hisztoriografus, Poéta, Logikus, Rétor, Grammatikus, Fiziológus, Moralista, Politikus, Ökonómus, Prospektivus, Muzsikus, Festő, Szobrász és Asztronómus irányítanak. A tanulás naponként négy óráig tart, de ebből egy-egy tárgyra legfeljebb egy óra esik. Ezt úgy érik el, hogy a gyermekeket négy csoportba osztják és a csoportokat óránként felváltva foglalkoztatják. Az oktatás szigorúan szemléleti alapon történik. Az egész államban ugyanis csak egyetlen egy könyv van, mely azonban korlátolt terjedelme ellenére valamennyi tudomány anyagát magában foglalja. A csodás könnyedséggel és szabatsósággal megírt könyvet a benszülöttek «bölcse» néven emlegetik.²

De a Napállam diákjainak nincs is szükségük könyvekre. Hiszen az egyes városköröket elválasztó óriási falfelületeken bámulatos pontossággal és élethűséggel megtalálják mindent, amit tudni akarnak vagy amit egyáltalában érdemes tudni. Így mindjárt az első kör falának belső oldalán együtt találják az összes matematikai jegyeket és számokat, hasonlíthatatlanul többet, mint amennyit Archimedes és Euklides ismert. A jegyek és számok a fal nagyságához vannak arányítva s mindegyikük rövid magyarázó és szabatos meghatározást nyújtó versikével van ellátva. A külső falon viszont a szükséges földrajzi adatokat találják meg. Az egyes tartományok nagyterjedelmű térképei mellett mindjárt ott találják az illető nép szokásaira, szertartásaira, törvényeire, eredetére és hadi erejére vonatkozó legfontosabb adatokat is. Ugyanitt találhatók a Napállam és a többi országok abc-i is. A második fal belső oldalán a földkerekségen található összes ásványok, kőzetek, drágakövek és fémek pontos rajzai láthatók; de jobb szemléltetés céljából a rajzokhoz egy-egy darabka eredeti ásvány is van mellékelve s ezenfelül még mindegyikhez külön két-két soros magyarázó versecske. Nagyon változatos képet mutat a második fal külső oldala is; itt ugyanis a tengerek, tavak, folyók és források vannak pontos és kimerítő jegyzékbe foglalva. Ugyanitt található a különböző borok, olajok és ásványvizek felsorolása is, eredetük és tulajdonságaik pontos feltüntetésével. A gyógyvizek apró üvegcsékbe öntve eredetiben is láthatók; a falmélyedésekbe illesztett üvegek állítólag 100—300 esztendeig is megmaradnak érintetlen állapotban. A fal távolabbi részén szemléletes képek és apró versikék magyarázzák a jégeső, hó, mennydörgés, villámlás és más légi tűnemények keletkezését. Sőt a napállamiaknak vannak olyan gépezeteik is, melyek segítségével a szobában is

¹ Civitas Solis 20. l. — ² Unumque modo volumen habent, quod vocant sapientiam, in quo omnes sunt scientiae compendio ac facilitate mira conscriptae. U. o. 10. l.

elő tudják idézni a szelet, esőt, mennydörgést, szivárványt és általában az összes légi tűneményeket.¹

A harmadik fal egészen a nagy természetnek van szentelve; és pedig belső oldala a növény-, külső oldala meg az állatvilágnak. Az előbbin hiánytalanul ott látjuk a földkerekség minden fájának és növényének élethű rajzát és mindjárt mellette cserépben vagy más tartóban egy-egy eredeti példányát; a mellékelt felírásokból viszont megismerjük az egyes növényfajok lelőhelyét, tulajdonságait, az ásványokkal, égitestekkel, az emberi testrészekkel és a tengeri állatokkal való egyezését, úgyszintén használati módját, gyógyító erejét és így tovább. Ezzel szemben a külső fal a tengeri, édesvízi és folyami halak életéről, szokásairól, tenyésztéséről és hasznáról nyújt világos és szemléletes képet. Egyik-másik hal bizonyos földi és égi dolgokhoz való hasonlóságával egyenesen megdöbbeníti a szemlélőt. («Püspök-, lánc-, páncél-, szög-, csillaghal») Itt látjuk a tengeri sünöket, csigákat és osztrigákat is és általában mindent, ami érdekesebb és tudásra érdemest a vizek világa nyújtani tud.

A természet világával foglalkoznak a negyedik fal képei is. Belső oldalán a különböző madárfajok hű rajzát szemlélhetjük; még a fénix is ott pávaskodik közöttük. A felírások pontosan eligazítanak bennünket az egyes fajok és egyedek nagyságát, színét, életmódját és általában minden jellemző vonását illetően. A külső falról viszont a csúszó-mászó állatok: kígyók, sárkányok, férgek, továbbá a rovarok, legyek, szúnyogok, bölgölyök, bogarak stb. életéről, jó és rossz tulajdonságairól nyerünk pontos és kimerítő felvilágosítást.

Az ötödik fal felülete kívülről és belülről egészen a házi állatoknak van szentelve. Mert a Napállamban hasonlíthatatlanul több házi állatot ismernek és tartanak, mint mi; azt lehet mondani, hogy mi ezredrészét sem ismerjük az ottaniaknak. De a napállami házi állatok nemcsak számosabbak, hanem jóval nagyobbak és szebbek is, mint a miénk. Nem csoda tehát, hogy életök hű feltüntetése két falat is igénybe vesz.

A hatodik kör belső falfelülete egészen a mechanikai kézműveknek és a folytatásukhoz szükséges gépek ismertetésének van szánva. A gépek fontosságuk szerint vannak csoportosítva és mindegyiken pontosan fel van tüntetve feltalálója. A hozzájuk tartozó felírások elsősorban arra nézve adnak eligazítást, hogy a különböző népek miként használják őket. Végül a külső felületen együtt találjuk mindazoknak a történeti kiválóságoknak képét, akik akár törvényszerzők, akár feltalálók, akár pedig hadakozás tekintetében kitűntek. A törvényszerzők közt Mózes, Oziris, Jupiter, Merkúr, Lykurgos, Pompilius, Pythagoras, Zamolxis,² Solon és mások képe mellett ott látjuk Mohamedét is, akit pedig a napvárosiak csalónak és talmi törvényszerzőnek tartanak. Valamennyi közt legelőkelőbb helyen Jézus Krisztusnak és tizenkét apostolának képe látható, mivel ezeket az ottani lakosok is megkülönböztetett tiszteletben részesítik. A hadvezérek és egyéb kitűnőségek

¹ Habent artem etiam faciendi intra cubiculum omnia meteorologica, i. e. ventos, pluvias, tonitrua, iridem etc. Civitas Solis 12. l. — ² Barbár (géta, trák, szkita?) eredetű ókori bölcselő, állítólag Pythagoras rabszolgája, később a géták törvényszerzője.

közt a rómaiak vannak legnagyobb számmal képviselve. Névleg azonban csak Nagy Sándorral, Pyrrhusszal, Hannibállal és Caesarral találkozunk.¹

Mint látjuk, a Civitas Solis pedagógiai eszménye az univerzalizmusban csúcsosodik ki: minden polgárnak kötelessége valamennyi tudományágból legalább az alapfogalmakat elsajátítani. Ez az univerzalizmus azonban Tamás testvér túlnyomóan természettudományos érdeklődésének megfelelően meg lehetőségen egyoldalú: csak a matematikai, természettudományi, politikai és történelmi ismeretekkel törődik, a nyelvi és irodalmi tanulmányokat ellenben egészen figyelmen kívül hagyja. A klasszikus nyelveket és irodalmi kincseiket a napvárosi diákok hírből sem ismerik. Nyelvtanulásuk merőben gyakorlati: az elüljárók minden idegen nyelv elsajátítására kijelölnek három gyermeket, akiknek aztán kötelességük tökéletesen megtanulni az illető nyelvet, hogy alkalomadtán tolmácsul szolgálhassanak.² De egyébként tanrendjükből teljesen hiányzik a költői és irodalmi elem. Tamás testvér tehát ebben a tekintetben is hű követője Platonnak, aki mintaállamából szintén száműzte a költőket.³ Szerzőnknel azonban ez nem csupán utánczás kérdése, hanem egyúttal mély egyéni meggyőződés is. Hiszen a Monarchia Hispanicában is nyomatékosan ajánlja a humanizmusnak, mint az eretnység egyik szülőanyjának visszaszorítását, illetve matematikával, természettudományokkal és egyetemes történelemmel való helyettesítést.⁴ Tehát, mint az individualizmus kérdésében, ezen a ponton is áttöri a renaissance-hagyományokat.

A következetes utilitarizmusba torkolló univerzalizmus mellett másik jellemző sajátossága a Napállam pedagógiai eszményének a közösség szempontjának legmesszebbmenő érvényesítése. A Civitas Solisban igazán csak szociális pedagógiát ismernek. Jelszó: minden közösen, minden a közösség által és minden a közösségért.⁵ Ezért nemcsak a képek megtekintése történik közösen, hanem a látottak elmélyítését célzó vitatkozások és szeminárium-szerű megbeszélések is mindig az egész csoport előtt mennek végbe.⁶ Az állandó szemléltetés mellett elsősorban ennek lehet tulajdonítani, hogy a napvárosi gyermekek meglepően gyorsan haladnak előre a tudományokban. Az egyik polgár becslése szerint egy esztendő alatt többet tanulnak, mint nálunk 10—15 esztendő alatt. Szinte magától ragad rájuk a tudomány; tízéves korukban már tűrhető jártassággal rendelkeznek minden tudományágban.⁷

Az elméleti tanulással, mint kezdő fokon, most is együtt jár a gyakorlati kiképzés. A töldművelés és állattenyésztés fogásait mindenki közvetlen szemléletből és gyakorlati úton sajátítja el. Ugyanez áll a mesterségekre is.⁸ Ez különben az egyetlen pont, melyen az egyéni nevelés szempontjait is szóhoz engedik jutni; az állam ugyanis szinte kísérleti úton iparkodik kipróbálni, melyik gyermekben milyen különleges képességek és hajlamok rejtőznek. Természetesen nem azért, mintha az egyéniség kifejlesztésére törekednék, hanem tisztán és kizárólag azért, hogy a közösség szempontjából minél haszna-

¹ Civitas Solis 10. s. kk. II. — ² U. o. 25. I. — ³ Platon állama. Ford. Simon J. S. Budapest, 1903. 348. s. kk. II. — ⁴ d'Ancona i. m. II. k. 116. s. kk. II. — ⁵ Weber i. h. 320. I. — ⁶ Civitas Solis 21. I. — ⁷ Praeterea et in civitate nostra ea facilitate addiscuntur scientiae (ut vides) qua plus proficiunt discipuli hic in anno uno, quam apud vos in decem aut quindecim. Civitas Solis 25. I. — ⁸ U. o. 21. s. k. I.

vehetőbb kézművest tudjon faragni az illetőből.¹ Mert az állam szempontjából csak annak a polgárnak van értéke, aki tehetségének és képességeinek megfelelő legnagyobb munkateljesítménnyel járul hozzá a közjó előmozdításához. Ezért a Napállam közvéleménye annál különb és előkelőbb embert lát valakiben, minél több mesterséghez ért és nem tudja megérteni, hogyan lehet a fizikai munkában lealacsonyítót látni.²

A Civitas Solis polgárai a munkában látják a nemesség egyetlen jogcímét és csak megvetéssel tudnak szólni az európai társadalmi rendről, melyben a munkakerülők és a mások keze után élők vezetnek.³ Náluk a munka sokkal több, mint pusztá kenyerkereset vagy rideg kötelességteljesítés: társadalmi funkció, melyből mindenkinek, férfinak, nőnek, gyermeknek, egészségesnek és nyomoréknak ki kell vennie a maga részét. Természetesen kinek-kinek képessége szerint. Pl. a gyermekek a tanuláson kívül az idősebbek kiszolgálásában serénykednek, a nők kertészkednek, főznek, fejnek, szőnek, fonnak, varrnak, haját és szakállt vágnak, betegeket ápolnak, esetleg művészetekkel foglalkoznak,⁴ míg a nyomorékok olyan munkát végeznek, aminőt testi állapotuk éppen megenged. Így a sánták csöszködnek, a vakok gyapjút kártolnak vagy tollat fosztanak. Elv az, hogy akinek csak egy ép tagja van, azzal köteles a köznek szolgálni.⁵ A következetesen keresztülvitt racionalizálás mellett elsősorban ennek a magasra fokozott munkaétosznak kell tulajdonítanunk, hogy a Napállamban már napi 3—4 órai munka elegendő a közös célok elérésére. A fennmaradó többi idő aztán szórakozásra és önképzésre szolgál.⁶

De a rengeteg elméleti és gyakorlati ismeret elsajátításával még korántsem zárult le a Napállam leendő polgárainak előkészítése. Hiszen Tamás testvér sokkal inkább benne élt korában, semhogy ki tudta volna magát vonni annak a hatalmas lelki élménynek megigéző hatása alól, mely nagy kortársainak, Galileinek és Keplernek nagyszerű fölfedezéseiben először döbbsentette rá a művelt emberiséget a világmindenséget által- meg általjáró törvényszerűségnek és rendnek tudatára. A régi gyerekes felfogások szinte máról-holnapra elenyésztek vagy babonává devalválódtak és helyökön felragyogott a kozmosznak, a rendezett és örök törvényekhez igazodó mindenségnek képe. A képből kiáradó szépség és harmónia aztán a legegyszerűbb gondolattársítás révén természetszerűleg a földi élet harmóniájának keresésére ösztönözte a mindent megérteni és rendszerezni akaró kutatókat. Így lett a harmónia az univerzalizmus mellett a kor leggyakrabban hangoztatott jelszava.⁷

Tamás testvér szintén boldog ámulattal tárta fel lelkét a kozmosz feléje áradó szépségének befogadására és impulzív természetének egész mohóságával vetette rá magát földi visszfényének, az emberi élet harmóniájának keresésére. De hiába; a mély vallási, politikai, szociális és gazdasági ellentétektől

¹ Weber i. h. 320. l. — ² ... illum reputant nobiliorem ac praestantiorum, qui plures didicerit artes, ac sapientius exercere novit. U. o. 21. l. — ³ Quapropter irident nos in eo quod artifices vocamus ignobiles, ac eos habeamus nobiles, qui nullam addiscunt artem, vivunt otiose. U. o. 21. s. k. l. — ⁴ U. o. 27. l. — ⁵ ... si unum modo membrum habet, cum illo servat. U. o. 45. l. V. ö. Medveczky i. m. 174. s. kk. ll. — ⁶ Ast in Civitate Solis dum cunctis distribuuntur ministeria et opera: vix quatuor in die horas singulis laborare contingit. U. o. 42. l. — ⁷ Weber i. h. 321. l.

dúlt európai társadalom minden oldalról a diszharmónia sívár képét tárta feléje. A három szörnyeteg : a zsarnokság, szofisztika és képmutatás kegyetlenül dühöngött és eleve meddőségre kárhoztatott minden reformatori megmozdulást. A harmónia szerelmesei számára tehát nem maradt más választás, mint vagy az asztrológia és a misztikus spekuláció irreális világába menekülni vagy pedig egy álomvilág szövögetésével elégiteni ki lelkök olthatatlan sóvárgását az igazság és jószág diadala után. Tamás testvér az utóbbit választotta ; a Civitas Solis művelődési eszményében megpróbálta legalább elgondolásban megvalósítani azt a harmóniát, melyet lelke olyannyira szomjazott s melyet környezetében hiába keresett.¹ Még pedig három viszonylatban, nevezetesen a test és lélek, az egyén és közösség s végül Isten és világ viszonylatában kísérelte meg a keresett harmónia megteremtését.

A test és lélek harmóniájának hangsúlyozása természetszerűleg magával hozta a tudatos és rendszeres testnevelés gondolatának előtérbe helyezését. Tamás testvér ebben a tekintetben teljesen a virágzó renaissance álláspontjára helyezkedett² és a középkor aszketikus felfogásától eltérően nem a lélek börtönét és ellenségét, hanem ellenkezőleg kenyeres pajtását látta a testben, melynek épügy megvan a maga jogos igénye a szépségre és egészségre, mint a léleknek. Ezért a Napállam leendő polgárainak nevelésében igen előkelő helyet juttatott a játéknak és sportnak. Elgondolása szerint a testgyakorlás különböző nemei, mint a versenytűzés, nyilazás, lándzsavetés, lovaglás, vadászat épügy beletartoznak a gyermek napirendjébe, mint pl. az ásványgyűjtés és botanizálás.³ De csak olyan sportnak híve, mely az egész szervezetet egyenletesen fejleszti és erősíti ; az ülő szórakozásokat, minők példának okáért a sakk és a kockázás, semmire sem becsüli.⁴ Ugyancsak az edzés célját szolgálják a rendszeresen folytatott katonai gyakorlatok is, melyek tizenkétéves kortól minden fiúra, sőt némi megszorítással a lányokra is kötelezők.⁵ Mindez azonban nem önmagáért van, hanem magasabb etikai és esztétikai célokat szolgál. A Napállam ugyanis nem atlétákat, hanem elsősorban erős és jól kisportolt testű polgárokat akar nevelni, akikről joggal feltehető, hogy majdan teljes odaadással állanak a közjó szolgálatába. De az esztétikai szempont sem közömbös, mert a Civitas Solis lakói sok tekintetben az antik szépségeszmény alapján állanak és már csak a fajnemesség megóvása és fenntartása érdekében is kiváló gondot fordítanak a felnövekvő új nemzedék testi fejlődésének harmónikus alakítására.⁶

De a test és lélek, tehát az egész ember harmónikus fejlesztése ismét nem öncél, hanem csupán előfeltétel, *conditio sine qua non* a következő magasabbrendű harmónia megvalósítására, azaz az egyéni és közös érdekek összhangba hozására. Mert nyilvánvaló, hogy az önszeretet két legerősebb tartó oszlopának, a magántulajdonnak és a családi szentélynek ledöntése magában még nem elég kezesség a kommunista-kollektív berendezés tartós fennmaradásának biztosítására, hanem szükséges, hogy a negatív intézkedésekhez pozitív rendszabályok is járuljanak. Tamás testvér ugyan nagy magabiztában azt

U. o. — * Burckhardt J.: A renaissancekori műveltség Olaszországban. Ford.: Bánóczi J. II. Budapest, 1896. 31. s. kk. II. Szemere i. m. 14. s. kk. II. — * Civitas Solis 25. I. —
⁴ Civitas Solis 42. I. — * Civitas Solis 45. I. — * U. o. 15. I.

állítja, hogy a magántulajdon intézményének megszüntével magától elenyézik az önszeretet is, illetve automatikusan átengedi helyét a közösség szeretetének, de ez egyáltalában nem akadályozza őt abban, hogy fogható eszközöket is ne ajánljon az *amor communitatis* begyökereztetésére. Így nevezetesen szigorú büntetést szabot mindazokra, akik külső megjelenés dolgában meg akarják magukat különböztetni a többiektől; a magukat kendőző, magas-sarkú cipőben járó vagy uszályos ruhát viselő asszonyokat pl. egyenesen halálbüntetéssel akarja sujtatni.¹ Ugyancsak szigorúan bünteteti a fennhéjázás legkisebb rezdülését is.² Viszont a közért végzett munka minden nemét jutalomraméltónak tünteti fel. A Napállamban annál nagyobb tisztességben áll, minél nehezebb munkát végez valaki. Az összes hivatalok elnyerésének egyetlen feltétele, hogy az illető tökéletesebb legyen mesterségében, mint versenyző társai.³ De az *amor communitatis*-nak mégis a tökéletes vagyoni és társadalmi egyenlőség a legerősebb biztosítója. Hiszen a Napállamban mindenki szegény és gazdag egyszerre; szegény, mert külön senkinek sincs semmije és gazdag, mert közösben mindenkinek megvan mindene, amire csak szüksége van. Így a szegénység nyomában járó bűnök: alacsonyság, csel-szövény, csalás, lopás, intrika, hazudozás stb. éppen olyan ismeretlenek köztük, mint a gazdagság veszélyei: a felfuvalkodottság, gőg, tudatlanság, árulás, pazarlás, hányavetiség, szívtelenség stb.⁴

Tamás testvér azonban még a pozitív ráhatást is elégtelennek tartja az egyén és közösség zavartalan harmóniájának biztosítására. Mintha nem bízna eléggé az emberi természet jóra való hajlandóságában és a tudomány csodatevő hatalmában, valóságos bürokráciát épít a Napállam fölé és a kommunista-kollektív társadalom szépen hangzó jelszavait terjedelmes büntető törvénykönyvvel nyomatékozza. Az a körülmény, hogy az elüljárók a legtanultabb és legerényesebb polgárok sorából kerülnek ki s a Nagylelkűség, Bátorság, Tisztaság, Bőkezűség, Igazságosság, Serénység, Igazság, Jótékony-ság, Hála, Vidámság, Józanág és más hasonló szép nevek hallgatnak,⁵ semmit sem változtat azon a tényen, hogy a Napállam polgárai köz- és magán-életük minden parányi vonatkozásában a legszigorúbb hatósági ellenőrzés és vezetés alatt állanak. A hatóságoknak papi jelleggel való felruházása szintén nem jelent semmit, mivel a papi funkciók végzése is elsősorban politikai célokat szolgál. Pl. az alattvalók nem azért kötelesek időnkint gyónást végezni, hogy lelkiismeretüket megtisztítsák, hanem inkább azért, hogy a gyóntatást végző hatóságok így módot nyerjenek a nép körében dívó tipikus hibák és vétkek megismerésére. Jellemző, hogy a triumvirek (Pon, Sin Mor) nemcsak a saját bűneiket kötelesek megvallani, hanem általánosságban, a nevek megnevezése nélkül a gyónásban hallott idegen bűnöket is kötelesek felemlíteni a Metafizikus előtt, aki aztán az egész nép jelenlétében nyilvános vallomást tesz róluk és engesztelésképpen áldozatot mutat be értök Istennek. A leigázott városok fejei szintén kötelesek évenként egyszer meggyónni a gondjukra bízott nép hibáit.⁶ Nyilvánvaló tehát, hogy itt a gyónás nem mint a vallási vígasz-

¹ Ideo poena capitali puniretur si qua faciem fucaret, ut formosa fiat, aut altis scandalis uteretur, ut appareret magna, aut vestibus caudatis, ad tegendos ligneos pedes. U. o. 39. l. — ² U. o. 40. l. — ³ U. o. 41. l. — ⁴ U. o. 42. l. — ⁵ Civitas Solis 19. l. — ⁶ U. o. 74. s k. l.

